

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-4>
УДК 373.2:316.6

Гаян О.І., Веретельник А.М.
Львівський національний університет імені Івана Франка

СОЦІАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ

Анотація. У статті представлено цілісний погляд на особливості формування соціальної активності дітей у період дошкільного дитинства. Окреслено категорійно-поняттєве поле дослідження, з урахуванням якого уможливорюється теоретичне обґрунтування детермінант та умов розгляду соціального контексту активності дітей. Визначено зміст конструкту «соціальна активність дітей дошкільного віку». У чинних Програмах розвитку дітей виокремлено показники, що відображають пізнавальний, емоційно-мотиваційний та поведінковий аспекти соціальної активності. Акцентовано на використанні потенціалу ігрової взаємодії для формування соціальної активності дошкільників. Констатовано, що прагнення до співпраці, партнерства, емоційна насиченість контактування завдяки отриманню ролі та її реалізації, емоційне тло здобутків у грі та ігровому спілкуванні сприяють особистісному та соціальному розвитку дошкільника.

Ключові слова: соціальна активність, соціалізація, соціальний розвиток, ігрова діяльність, ігрова взаємодія.

Halian Olena, Veretelnyk Andriana
Lviv Ivan Franko National University

SOCIAL CONTEXT OF PRESCHOOL CHILDREN'S ACTIVITY: THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS OF DEVELOPMENT

Summary. The article presents a holistic view of development peculiarities of social activity of children during preschool period. It is noted that the social context of activity is poorly understood and therefore needs research given the importance of children's development of social skills, their motivation to establish adequate relationships with the environment, successful life. We propose our own view on the theoretical and applied aspects of the formation of social activity and the leading type of activity for preschool children is game. The categorial-conceptual field of research is outlined, with the help of which the theoretical substantiation of determinants and conditions of consideration of a social context of activity of children is possible. The content of the construct «social activity of preschool children» has been determined. It is proposed to consider it as an integral characteristic: internally conditioned (initiative) and externally represented (behaviour). The current Programs for the Development of Preschool Children identifies indicators that reflect the cognitive, emotional, motivational and behavioral aspects of social activity. Emphasis is placed on using the potential of play interaction for the formation of social activity of preschool children. The socializing influence of the game is considered in the context of development and activity approaches, where the main attention is focused on the form of social activity, namely – the initiation and implementation of children's communication during the play. The game contributes to the manifestation and formation of the following parameters of social activity: initiative, social sensitivity, emotional attitude to partners in joint activities. It is stated that the desire for cooperation, partnership, emotional saturation of contact through obtaining a role and its implementation make play activities a sphere of personal and social development of the preschooler. The importance of the management of the game by adults is pointed out, in particular, the creation of conditions for children to learn about reality and encourage them to transform / create it, which is not possible without social activity.

Keywords: social activity, socialization, social development, game activity, game interaction.

Постановка проблеми. Сучасні уявлення про особливості активності дітей та її роль в опануванні довкілля засвідчують потребу окреслення провідних чинників, завдяки яким особистість соціалізується. Означене вказує на внутрішню зумовлені дії дітей, що визначаються потребами, прагненнями та мотивами, водночас акцентує на зовнішньо орієнтованих чинниках, які спеціально використовуються дорослими з метою активізації здатності дітей виявляти зацікавленість тими предметами, а згодом і стосунками між людьми, засвоєння яких є підґрунтям для адаптації в складному світі. Соціальна активність – важливий показник особистісних змін та позитивних зрушень у психічному розвитку дитини. Наслідкування дій інших на основі спостереження за ними, засвоєння різних видів діяльності – це етапи зростання не тільки можливостей дитини, але й усвідомлення нею власних здатностей, що неодмінно позначаються на

сприйманні себе в соціумі. Поряд із засвоєнням соціального досвіду в дитини поступово під впливом контактування з дорослим та однолітками, спільної діяльності виникає здатність використовувати його (досвіду) для вирішення елементарних завдань, які становлять основу життя та діяльності. З огляду на викладене, дослідження наявних особливостей, взаємозалежностей, що спонукають / ускладнюють прояв соціальної активності дошкільників, визначення пріоритетних напрямків формування самостійної та ініціативної дитини в контактуванні з ровесниками, ми вважаємо важливим науково-прикладним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові розвідки, зокрема, дослідження А. Богуш та Н. Гавриш [2], О. Кононок [5], О. Рейпольської [10], І. Рогальської-Яблонської [8] та інших доводять значущість розгляду результатів та ефектів соціалізації дитини, які

уможливають успішність її соціальної адаптації, соціального розвитку, сприяють набуттю соціальної компетентності та забезпечують її соціальну зрілість. Розширюють уявлення про соціальну активність дослідження соціального розвитку дітей (Т. Поніманська, І. Дичківська, О. Козлюк та ін. [11]). Ґрунтовний аналіз цього феномену дав змогу науковцям констатувати: соціальний розвиток спричиняє зміни в поведінці поряд з активізацією пізнавального (інформованість), ціннісного (формування елементів ставлення), емоційно-оцінного (емпатія та рефлексія, зіставлення) аспектів.

Загальнонауковий погляд на процес соціалізації дітей дошкільного віку доповнено конкретно-прикладним. Варті уваги напрацювання сучасників щодо ролі гри у соціалізації та соціальному розвитку дитини дошкільного віку (Т. Піроженко з колегами [2], Л. Седлецька [9]); формування соціальної (Н. Кубата, М. Айзенбарт [7]), соціально-комунікативної компетенції дошкільників засобами ігрової діяльності (О. Квас, М. Айзенбарт [4]), розвитку соціального інтелекту (С. Харченко [12]).

Значущість соціальних аспектів становлення особистості дитини-дошкільника засвідчена «Базовим компонентом дошкільної освіти» (2012 р.). Зокрема, в інваріантній складовій виокремлено освітню лінію «Дитина в суспільстві», де зміст освіти представлено категорією «Люди» (дорослі, діти, група) та окреслено сутність соціально-комунікативної компетентності [1]. Отже, на рівні нормативних документів акцентовано на актуальності розвитку спілкування дітей, їх здатності контактування з різними категоріями людей, що, своєю чергою, сприятиме конструктивній (продуктивній) соціалізації дошкільнят у суспільстві. Підтвердженням цьому є й виокремлення, як актуального, питання забезпечення соціально-морального здоров'я, що міститься в «Концепції освіти дітей раннього та дошкільного віку» (2020 р.). Спеціальним предметом розгляду в ній став опис ознак соціального здоров'я. Зокрема, стверджується, що воно «визначає здатність дитини контактувати з однолітками та дорослими в різних життєвих ситуаціях. Пріоритетом для соціально здорових дітей є нестресовий стиль життя» [6, с. 28].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну увагу до питань соціалізації та ролі активності, конкретизованої у різних видах діяльності дітей у цьому процесі, більш детального розкриття вимагає вивчення впливу та можливостей гри у формуванні соціального контексту їх поведінки.

Мета статті – окреслити значущі теоретико-прикладні аспекти розгляду питань формування соціальної активності дошкільників у провідному для них виді діяльності – грі. Для досягнення означеного було сформульовано такі завдання: а) окреслити предметне поле досліджуваної проблеми; б) дати визначення соціальної активності дітей дошкільного віку як педагогічного феномену; в) проаналізувати Програми розвитку дітей дошкільного віку з урахуванням критеріїв та показників соціального контексту активності дошкільників; г) обґрунтувати значущість врахування потенційних можливостей ігрової взаємодії у формуванні соціальної активності дітей.

Виклад основного матеріалу. Проблема соціальної активності – предмет дослідження багатьох галузей людинознавства. Особливо актуально вона є для сфери психолого-педагогічного знання, адже розкриває ті засадничі аспекти соціалізації особистості, які, з одного боку, забезпечують оптимальну адаптацію до умов життєдіяльності особистості, а з іншого, створюють підґрунтя для активного пізнання довкілля, його перетворення, творчого розв'язання пізнавальних та життєвих завдань, набуття значущих для життєздійснення компетенцій.

Психолого-педагогічна проблематика соціальної активності представлена низкою категорій, розкриття змісту яких створює предметне поле нашого дослідження (рис. 1). Йдеться про такі поняття: «розвиток», «соціалізація» («соціальний розвиток», «соціальний досвід», «роль»), «діяльність» («провідний вид діяльності»), «спілкування». Аналіз їх сутнісних ознак засвідчив, що дитина, стимульована середовищем як предметним, так і соціальним, виявляє зацікавленість тим, що відбувається навколо неї, а це, своєю чергою, стимулює її ініціативність, самостійність, творчість.

Отже, середовище розвитку особистості є змістом її соціалізації, усвідомленням свого соціального «Я», а це уможливорює забезпечення педагогічно обґрунтованих розвивальних умов для навчання та виховання дитини. Не потрібно забувати, що виховуючи надто адаптовану людину, можна одержати інфантильну особу, не здатну протистояти життєвим змінам. Тому в системі виховання варто створити таке середовище розвитку, де б процес соціалізації передбачав активне залучення дитини до саморозвитку, самовизначення, самотворення. З огляду на це виховні цілі педагогів потрібно розглядати з урахуванням соціального досвіду дитини як основи її соціалізації.

Різносторонність досліджень, що презентують феномени соціалізації та ту активність, яка сприяє перетворенню дитини з об'єкта впливу в суб'єкт пізнання, виховання та розвитку [2; 5; 8; 10; 11], спонукала нас уточнити визначення цього педагогічного явища. Отже, соціальну активність дітей дошкільного віку розглядаємо як *специфічну форму ініціювання дитиною власних дій, діяльності, спілкування, а також поведінку, які актуалізують сферу соціальних відносин, сприяють набуттю соціального досвіду, вказують на свідоме, вибіркове ставлення до реальності на основі пізнання життєвих обставин та супроводжують формування дошкільної зрілості.*

З огляду на завдання дослідження ми проаналізували представленість показників соціальної активності у Програмах розвитку дітей дошкільного віку («Українське дошкільня», «Дитина в дошкільні роки», «Я у світі», Парціальна програма з розвитку навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6-7 років «Вчимося жити разом»). На нашу думку, їх зміст потрібно розглядати з урахуванням пізнавального (інтелектуального), емоційно-мотиваційного та поведінкового складників соціальної активності. Такий структурований підхід дав змогу конкретизувати: які знання про стосунки, співдію діти втілюють у поведінці та спільній діяльності, а також що їх мотивує до цього і яким є емоційне тло контактування.

Рис. 1. Поняттєве поле дослідження категорії «соціальна активність дитини-дошкільника»

Сукупна характеристика проаналізованих Програм уможливило формулювання такого висновку: у змісті та провідних лініях акцентовано на різних аспектах соціалізації дитини, а саме: набуття нею соціального досвіду, контактування з оточенням, формування адекватних реакцій на стимули соціуму, становлення відповідних якостей особистості. З огляду на це, стверджуємо, що в умовах закладу дошкільної освіти педагоги створюють умови та використовують відповідні засоби формування соціальної активності дітей, що простежується в попередньо окреслених напрямках роботи, та реалізують це важливе завдання шляхом організації спільної діяльності дітей, їх спілкування, контактування, які забезпечують пізнавально-емоційно-поведінковий аспект сприймання навколишньої дійсності, формування ставлення до неї та набуття визначених життєвих компетенцій. Окреслені ознаки визнаємо пріоритетними для дослідження ролі ігрової діяльності у формуванні соціальної активності дітей дошкільного віку.

Закономірно, що у грі дитина знайомиться з усіма сферами життя, різноманітними видами діяльності людей та стосунками, які опосередковують діяльність. Уважаємо, що залучення дитини до ігрової діяльності, крім загальновизнаного впливу на її всебічний розвиток, потрібно розглядати в контексті детермінації тих зрушень, які викликає ігрова ситуація. Йдеться про системне бачення гри, синтез у ній трьох зв'язаних складників. Саме вони забезпечують інтегрований вплив на дитину. Йдеться про: 1) стани, які переживає дитина в грі; 2) спілкування та контактування, які створюють середовище для розгортання ігрової діяльності; та 3) власне ігрові дії, об'єднані сюжетом (чи правилами, ролями, наявними іграшками (їх заміниками)), завдяки яким гра набуває завершеного вигляду.

Особливі характеристики гри, які уможливають її розгляд як провідного виду діяльності, пов'язують із соціалізувальним впливом на влас-

тості особистості дитини. Загальновідомо, що успішно соціалізує та діяльність, яка:

- відтворює життєві ситуації, спираючись на дитячі враження;

- сприяє виникненню зацікавленості дитини та усвідомлення нею суспільної значущості отриманих результатів;

- пропонує дитині активні дії, з плануванням різних варіантів участі, з відповідальністю, із самоконтролем та оцінкою;

- припускає взаємодопомогу, викликає потребу в співпраці.

Основу нашого дослідження складають розвивальний та діяльнісний підходи, а поняття «соціальна активність» (у формовияві – спілкування, контактування) та «гра» є категоріями, що позначають види діяльності в розвитку людини. Так, спілкування є актуальним, як єдиний доступний спосіб взаємодії з дорослим і через нього зі світом, а гра – у той момент, коли дитина починає самостійно взаємодіяти з довкіллям. Змістові зміни активності, що спостерігаються в дошкільному дитинстві, особливо, старшому дошкільному віці, уможливають висновок про взаємодію «гри» і «спілкування», де провідним видом діяльності науковців вважають ігрову, а спілкування розглядають як основну потребу.

Особливий потенціал, на думку Т. Піроженко, має досвід спільної з однолітками гри. Авторка визнає, що «у багатьох ситуаціях взаємодії між однолітками відбувається перетин смислових просторів учасників, що призводить до створення нового смислового простору, який сприяє породженню, кристалізації нового смислу [3, с. 7], однак у разі розходження позицій виникає потреба узгоджувати умови розгортання ігрової ситуації, домовлятися, або ж розв'язувати проблему цивілізованими способами.

Отже, розквіт ігрової діяльності, її збагачення новими сюжетами та змістом, прагнення до співпраці, партнерства, емоційна насиченість контак-

тування завдяки отриманню ролі та її реалізації, емоційне тло здобутків у грі та спілкуванні – усе це робить ігрову діяльність сферою особистісного та соціального розвитку дошкільника. Вона, з одного боку, сприяє задоволенню провідних потреб віку та адекватному психічному розвитку дитини, а з іншого – стимулює появу нових утворень (у вигляді знань, ставлень, дій) та розширює можливості здійснення дитиною своїх задумів.

Висновки і пропозиції. Соціальна активність – важливий показник особистісних змін та позитивних зрушень у психічному розвитку дитини. Наслідкування дій інших на основі спостереження за ними, засвоєння різних видів діяльності – це етапи зростання не тільки можливостей дитини, але й усвідомлення нею власних здатностей, що неодмінно позначаються на сприйманні себе в соціумі. Поряд із засвоєнням соціального досвіду в дитині поступово під впливом контактування з дорослим та однолітками, спільної діяльності виникає здатність використовувати його (досвіду) для вирішення елементарних завдань, які становлять основу життя та діяльності.

Соціальну активність в ігровій діяльності, що представлена цілісно в системі «стан – спілкуван-

ня – діяльність», можна розглядати з урахуванням усіх визначених науковцями структурних елементів – пізнавального, емоційно-мотиваційного та поведінкового. Ігрова ситуація відтворює наявні та / або оптимальні відносини між людьми у відомих дітям сферах діяльності, що сприяє ознайомленню з сутнісними характеристиками дій дорослого (пізнавальний компонент), їхніми мотивами, емоційним тлом контактування або виконання дій (емоційно-мотиваційний) та їх реалізацією (поведінковий компонент). Керівництво грою з боку дорослого – не тільки формування в дітей адекватних сюжету та ролі ігрових дій, але і створення розвивального середовища, у якому дитина набуває досвіду «бути та діяти як дорослий». Означене вказує на, з одного боку, створення умов для пізнання дітьми реальності, а з іншого – на спонукання їх до її перетворення / творення, що не можливі без соціальної активності.

Перспективним вважаємо дослідження рівнів прояву соціальної активності дітей в ігрових ситуаціях та апробацію методичних прийомів керівництва іграми дошкільників з метою формування конкретних показників соціального контексту їх ігрової взаємодії.

Список літератури:

1. Базовий компонент дошкільної освіти / наук. кер.: А. Богуш. Київ : Редакція журналу «Дошкільне виховання», 2012. 70 с.
2. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку / за ред. А. Богуш та Н. Гавриш. Луганськ : Альма-матер, 2006. 368 с.
3. Ігрова діяльність дошкільника: молодший дошкільний вік / Т. Пироженко та ін. Київ : Генеза, 2016. 88 с.
4. Квас О., Айзенбарт М. Організаційно-педагогічні умови формування соціально-комунікативної компетенції старших дошкільників засобами ігрової діяльності. *Молодь і ринок*. 2015. № 7. С. 6–12.
5. Кононко О. Виховуємо соціально компетентного дошкільника. Київ : Світлич, 2009. 201 с.
6. Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку / Національна академія педагогічних наук України. Київ : ФОП Ференець В.Б., 2020. 44 с.
7. Кубата Н., Айзенбарт М. Гра як засіб формування соціальної компетентності у дітей старшого дошкільного віку. *Молодий вчений*. 2018. № 5(57). С. 53–57.
8. Рогольська-Яблонська І. Соціалізація дітей в умовах сучасного освітнього середовища ДНЗ на засадах наступності та перспективності. *Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. Сухомлинського. Серія : Педагогічні науки*. 2012. Вип. 37. Т. 1. С. 351–356.
9. Седлецька Л. Вплив гри на соціальний розвиток дітей дошкільного віку. *Таврійський вісник освіти*. 2012. № 1(37). С. 108–115.
10. Соціалізація дітей старшого дошкільного віку в умовах ДНЗ / за заг. ред. О. Рейпольської. Київ – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 280 с.
11. Соціальний розвиток дитини (старший дошкільний вік) / Т. Поніманська, І. Дичківська, О. Козлюк та ін. Київ : Генеза, 2013. 88 с.
12. Харченко С. Соціальний інтелект та його розвиток у дошкільному віці. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2017. Вип. 4. Т. 1. С. 108–112.

References:

1. Bogush, A. (Ed.). (2012). Bazovyi komponent doshkilnoi osvity [The basic component of preschool education]. Kyiv: Redakcija zhurnalu «Doshkil'ne vyhovannja». (in Ukrainian)
2. Bogush, A., & Gavrysh, N. (Eds.). (2006). Dity i sotsium: osoblyvosti sotsializatsii ditei doshkilnoho ta molodshoho shkilnoho viku [Children and society: peculiarity of socialization of children of preschool and primary school age]. Lugans'k: Al'ma-mater. (in Ukrainian)
3. Pirozhenko, T. et al. (2016). Ihrova diialnist doshkilnyka: molodshyi doshkilnyi vik [Games activity of a preschooler: junior preschool age]. Kyiv: Geneza. (in Ukrainian)
4. Kvas, O., & Ajzenbart, M. (2015). Orhanizatsiino-pedahohichni umovy formuvannia sotsialno-komunikatyvnoi kompetentsii starshykh doshkilnykiv zasobamy ihrovoi diialnosti [Organizational and pedagogical conditions for formation of sociocommunicative competence of senior preschoolers by means of role play]. *Molod i ryнок*, no. 7, pp. 6–12. (in Ukrainian)
5. Kononko, O. (2009). Vykhovuiemo sotsialno kompetentnoho doshkilnyka [We bring up a socially competent preschooler]. Kyiv: Svitych. (in Ukrainian)
6. Kontseptsii osvity ditei rannoho ta doshkilnoho viku (2020) [The concept of education of children of early and preschool age]. Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy. Kyiv: FOP Ferenc' V.B. (in Ukrainian)
7. Kubata, N., & Ajzenbart, M. (2018). Hra yak zasib formuvannia sotsialnoi kompetentnosti u ditei starshoho doshkilnoho viku [Games as a means of forming social competence in the senior preschool age]. *Molodyj vchenyj*, no. 5(57), pp. 53–57. (in Ukrainian)

8. Rogal's'ka-Jablons'ka, I. (2012). Sotsializatsiia ditei v umovakh suchasnoho osvitnoho seredovyscha DNZ na zasadakh nastupnosti ta perspektyvnosti [Socialization of children in the modern educational environment of preschool educational institution on the basis of continuity and prospects]. *Naukovyj visnyk Mykolaivskogo derzhavnogo universytetu im. V. Suhomlyns'kogo*. Serija: Pedagogichni nauky, no. 37, vol. 1, pp. 351–356. (in Ukrainian)
9. Sedletska, L. (2012). Vplyv hry na sotsialnyi rozvytok ditei doshkilnoho viku [The impact of play on the social development of preschool children]. *Tavrijskyj visnyk osvity*, no. 1(37). pp. 108–115. (in Ukrainian)
10. Rejpol's'ka, O. (Ed.) (2018). Sotsializatsiia ditei starshoho doshkilnoho viku v umovakh DNZ [Socialization of the senior preschool age in preschool educational institution]. Kyiv – Kropyvnyts'kyj: Imeks-LTD. (in Ukrainian)
11. Ponimans'ka, T., Dychkivs'ka, I., Kozljuk, O. et al. (2013). Sotsialnyi rozvytok dytyny (starshyi doshkilnyi vik) [Social development of the child (senior preschool age)]. Kyiv: Geneza. (in Ukrainian)
12. Harchenko, S. (2017). Sotsialnyi intelekt ta yoho rozvytok u doshkilnomu vitsi [Social intelligence and its development in preschool age]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu*. Serija: *Psychologichni nauky*, no. 4, vol. 1, pp. 108–112. (in Ukrainian)